

УДК 599.323.4 (477.84)

ВИДОВИЙ СКЛАД МИШОВИДНИХ ГРИЗУНІВ (MUROIDEA, MAMMALIA) ТЕРНОПІЛЛЯ (УКРАЇНА)

Л. О. Шевчик

Тернопільський педагогічний інститут, вул. М. Кривоноса, 2, 282011 Тернопіль, Україна

Одержано 14 травня 1997

Видовой состав мышевидных грызунов (Muroidea, Mammalia) Тернопольщины (Украина). Шевчик Л. Е. — Приводится обзор всех выявленных видов мышевидных грызунов с указанием мест распространения, некоторых морфологических показателей, а также особенностей питания. Мелкие мышевидные грызуны в фауне Тернопольской обл. представлены 10 видами, относящимися к 2 семействам, в частности — Muridae (6 видов, 4 рода) и Arvicolidae (4 вида, 3 рода). Впервые приводятся данные о наличии, распространении и экологии в Подолии видов *Sylvaemus uralensis*, *Microtus rossiaemeridionalis* и *Terricola subterraneus*.

Ключевые слова: грызуны, фауна, распространение, экология, Подолье, Украина.

Species Composition of Mice-like Rodents (Muroidea, Mammalia) of Ternopol Region (Ukraine). Shevchyk L. O. — This paper presents a detailed review of the species structure of the small mice-like rodents in terms of their geographical distribution, morphological indices, and peculiarities of their diet. Mice-like rodents are represented in the fauna of the Ternopil region by ten species belonging to two families, namely Muridae (six species, four genera) and Arvicolidae (four species, three genera). Data on the occurrence and biology of three species new to the region (*Sylvaemus uralensis*, *Microtus rossiaemeridionalis*, *Terricola subterraneus*) are given.

Key words: rodents, fauna, distribution, ecology, Podolia, Ukraine.

Вступ

Територія Тернопільщини — одна з найбільш освоєних людиною територій України та одна з найважливіших її областей — обіймає різноманітні природні комплекси, а саме частину Північно-Подільської області, Мале Полісся, Західне Поділля, що в свою чергу включає Вороняки, Тернопільську рівнину, Товтровий кряж і Західно-Подільське Придністров'я; значна частина Тернопільської області належить до Опілля (Геренчук, 1979). Все це обумовлює своєрідність видового і кількісного складу дрібних ссавців регіону, що відіграють важливу роль в усіх типах агро- та біоценозів (Марисова, 1964; Рудишин, 1962; Татаринов, 1973; Niezabitowski, 1933; Zawadaki, 1840).

Матеріал та методи

Дослідження проводились при кафедрі зоології Тернопільського педагогічного інституту протягом 1985—1991 рр. Звірят відловлювали по всій території Тернопільщини (рис. 1) з використанням пасток-давилок "Геро", живоловок і циліндрів. За час роботи відпрацьовано 308 550 пастко-діб і відловлено 8382 екз. мишовидних гризунів. Проаналізовано морфологічні ознаки 891 дорослої особини, з них 446 самок і 445 самців. Живлення мишовидних гризунів вивчали шляхом аналізу вмісту шлунків, а також харчових столиків біля їх нір. Для порівняння використано публікації щодо таксономії, поширення та екології мишоподібних гризунів з суміжних регіонів (Виноградов, Громов, 1984; Емельянов, 1975, 1978; Загороднюк, Тесленко, 1989; Мейер и др., 1972; Свириденко, 1972; Загороднюк, Федорченко, 1993; Михайленко, 1990).

Колекція гризунів зберігається на кафедрі зоології Тернопільського педагогічного інституту.

Родина Muridae Illiger, 1811 — мишині

В фауні Тернопільської обл. родина представлена 7 видами, що відносяться до 5 родів, з них 6 видів 4 родів (всі окрім *Rattus norvegicus*) відносяться до морфо-екологічного типу “мишовидні гризуни”.

Рід *Sylvaemus* Ognev, 1924 — лісові миші

Sylvaemus flavicollis Melch. — миша жовтогорла. Один з фонових видів серед лісових мишовидних гризунів, частка якого становить 20,13% відловів. Морфологічно звірята з цього регіону характеризуються великими розмірами тіла: L = 98,0 (88–127) мм. Інтенсивним забарвленням спинки з переважанням вохристих та рудих тонів; черевце біле. На грудях між передніми лапками велика округла або овальна пляма, іноді вона досить широка, у вигляді поперечної смужки. Розміри ступні та вушниці у представників даного виду найбільші серед *Sylvaemus*: Pl = 23,9 (21,0–26,0); Au = 16,7 (15,0–18,9) мм.

Вид розповсюджений по всій території Тернопільщини (рис. 1), найчастіше відмічений в широколистяних (45,7% відловів цього виду) і мішаних лісах (21,4%), а також в прилісових зонах беспосередньо біля межі лісу (32,9%).

Миші даного виду живляться, переважно, насінням дерев. Через високу чисельність біоценотична роль цього виду в умовах області досить значна.

Sylvaemus sylvaticus L. — миша лісова. Забарвлення спинки різних відтінків рудого і коричнево-вохристого кольорів. Черевце біле, різко відмежоване від те-

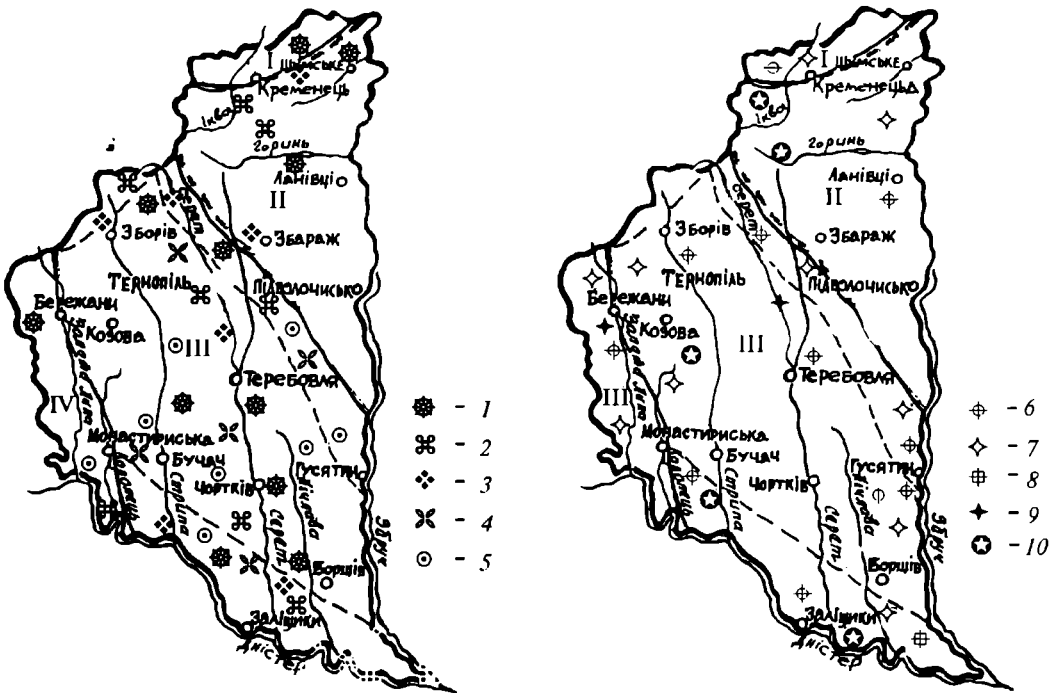

Рис. 1. Поширення мишовидних гризунів: I–IV — ландшафтно-географічні області (I — Мале Полісся, II — Північно-Подільська обл., III — Західне Поділля, IV — Опілля); 1–10 — види (1 — *Sylvaemus flavicollis*; 2 — *S. sylvaticus*; 3 — *S. uralensis*; 4 — *Apodemus agrarius*; 5 — *Mus musculus*; 6 — *Microtus arvalis*; 7 — *Clethrionomys glareolus*; 8 — *Microtus rossiaemerionalis*; 9 — *Terricola subterraneus*; 10 — *Micromys minutus*).

Fig. 1. Distribution of mice-like rodents: I–IV — landscape-geographical regions (I — the Lesser Polissya, II — the Northern Podolia, III — the Western Podolia, IV — the Opillya); 1–10 — species (1 — *Sylvaemus flavicollis*; 2 — *S. sylvaticus*; 3 — *S. uralensis*; 4 — *Apodemus agrarius*; 5 — *Mus musculus*; 6 — *Microtus arvalis*; 7 — *Clethrionomys glareolus*; 8 — *Microtus rossiaemerionalis*; 9 — *Terricola subterraneus*; 10 — *Micromys minutus*).

мних боків. На грудях між передніми лапками часто є вохриста пляма у вигляді поздовжнього мазка або смуги. За забарвленням хутра цей вид дуже близький до попереднього, однак розміри тіла та його частин менші: $L = 88,4$ (79,9–103), $Pl = 20,6$ (19,7–22,0), $Au = 16,0$ (15,0–17,9) мм.

В умовах нашого регіону цей вид трапляється досить рідко (0,50% всіх відловів). Він характерний для широколистяних (61,9% усіх відловів виду) і мішаних (28,6%) лісів та агроценозів (9,5%, рис. 1).

Основною їжею лісової миші є насіння, особливо деревних порід, на другому місці стоять ягоди, потім — зелені частини рослин і на останньому місці — тваринна їжа.

Sylvaemus uralensis Pall. (= *Apodemus microps* Krat. et Ros.) — миша паласова (мала). В умовах Тернопільської обл. вид розповсюджений досить широко (рис. 1), проте чисельність його незначна — 0,5% від усіх відловлених тварин. Відлови припадають на галявини і лісові вирубки з густим бур'яном і рослинним покривом степового типу. Для звірят характерне тьмяне забарвлення хутра спини, світло-сіре черевце (у дорослих самців іноді з жовтуватим відтінком) без вираженої горлової плями. Аналіз морфологічних промірів ($L = 84,2$ (76,0–94,0), $Ca = 75,6$ (68,0–89,0) мм, $Pl = 19,1$ (18,0–20,3); $Au = 12,6$ (11,0–14,0) мм) показав, що довжина ступні самок тернопільських звірят не перевищує 20,0 мм, а у самців вона досягає 20,3 мм; висота вуха не перевищує 14 мм. Найбільш точно *S. uralensis* визначається за черепами. Коронарна довжина верхнього зубного ряду в наших виборках становить $M^{1-3} = 3,4$ (3,0–3,7) мм. Різцеві отвори не досягають краю зубного ряду, зовні вони вузькі і довгі, перегородка між ними тонка: $LFI = 4,5$ (3,7–4,7), $BFI = 1,4$ (1,0–1,6) мм.

Живляться звірята жолудями, горіхами, насінням дерев, відмічено поїдання комах. В Тернопільській обл. відчутної шкоди господарству не завдають, що пояснюється їх низькою чисельністю.

Рід *Mus* Linnaeus, 1758 — хатні миші

Представлений одним видом. Вид-двійник *Mus spicilegus*, відомий з прилеглих регіонів південного Поділля (Загороднюк, Березовський, 1993), на Тернопіллі не відмічений.

Mus musculus L. — миша хатня. Має одноманітне сіре забарвлення верхньої частини тіла, яке на черевці переходить в світло-сіре, з вираженим палевим відтінком. Ступня досить коротка: $Pl = 16,4$ (15,0–17,0) мм. Довжина хвоста в середньому становить 90% довжини тіла: $L = 87,8$ (70,0–108,0) мм, $Ca = 73,4$ (62,0–90,0) мм. Мозкова коробка мала, носова частина її вкорочена, таким чином довжина діастеми не перевищує ростральну висоту черепа: $Dia = 5,0$ (4,6–5,6), $HR = 4,9$ (4,5–5,7) мм.

Хатня миша є всюди, де селиться людина. На території нашого регіону в природних біотопах відловлена в Західно-Подільській області та на Опіллі (рис. 1), загалом 3,93% відловів гризунів.

Вид не спеціалізується на певних кормах. Як правило, звірята збирають ті види рослин, котрі ростуть в місцях їх оселення. Аналіз вмісту шлунків продемонстрував переважання насіння культурних рослин і бур'янів, друге місце посіли зелені частини рослин, дуже рідко миші їдять ягоди. Залишки комах не виявлені.

Шкода, що її приносять хатні миші в наших умовах, суттєва.

Рід *Apodemus* Kaup, 1829 — польові миші

Apodemus agrarius Pall. — миша польова. Вид поширений на всій території Східної Європи (Свириденко, 1971). В Тернопільській обл. виявлений в Захід-

ному Поділлі та на Опіллі (рис. 1), хоча і у цих відлогах чисельність його досить низька — 2,57%.

Цей вид належить до числа вологолюбивих гризунів. Тому найчастіше його представників можна знайти на узліссях листяних (25,8%) і мішаних (4,4%) лісів; в агроценозах — на посівах багаторічних трав (23,1%), технічних культур (13,3%), злаків (7,1%). Досить високий процент відловів цих звірят припадає на луки (12,4%). На зиму звичайно збираються в скирдах соломи і проникають в будівлі людини (13,0% відловів цього виду).

Морфологічно тернопільські звірята мало відрізняються від описаних в літературі (Свириденко, 1972). Загальний фон спинки рудувато-вохристій, з чітко відмежованою чорною або коричневою смугою, нижня сторона світліша, з темними основами волосків. У звірят відносно коротка ступня ($PI = (17,0-18,3-20,0)$ мм, маленькі вуха ($Au = 10,0-11,5-13,9$) мм і очі. Довжина тіла досягає в середньому 99 мм ($L = (86,0-98,9-114,0)$ мм), хвіст також відносно короткий і в середньому становить 70 мм ($Ca = 53,0-69,7-82,0$ мм). Хутро досить грубе.

Склад їжі цього виду різноманітний: насіння, ягоди, комахи, зелені частини рослин.

Миша польова належить до числа шкідливих для сільського господарства гризунів, проте через низьку чисельність на території Тернопільщини шкода, що вона приносить, незначна.

Рід *Micromys* Dehne, 1841 — миші маленькі

Micromys minutus Pall. — миша маленька. Належить до числа найдрібніших гризунів нашої області. Довжина тіла і довжина хвоста приблизно рівні і не перевищують 63 мм кожна: $L = 59,1 (55,0-63,0)$, $Ca = 58,3 (54,0-63,0)$ мм. Забарвлення спинки темне буро-вохристе; черевце біле, різко відмежоване за кольором від боків.

Миша маленька — малочисельний вид тернопільської теріофауни (1,74 %). В Тернопільській обл. виявлена на Малому Поліссі, в Північно-Подільській області, на Західному Поділлі та на Опіллі (рис. 1). Живе на відкритих, досить вологих місцях, часто поблизу водойм.

Поїдає насіння злаків, бобових та інших трав'янистих рослин, а також насіння широколистяних дерев, комах. Миша маленька небезпечна в епідеміологічному відношенні. Через малу чисельність суттєвої шкоди сільському господарству Тернопільської обл. не приносить.

Родина Arvicolidae Gray, 1821 — норицеві

У фауні Тернопільської обл. родина представлена 3 видами, що належать до 2 родів.

Рід *Clethrionomys* Tilesius, 1850 — руді нориці

Clethrionomys glareolus Schreber. — руда нориця. Масовий вид лісових мишовидних гризунів, що досягає високої густоти заселення на території Тернопільщини (24,84% у відлогах).

Зареєстрований в усіх ландшафтно-географічних районах (рис. 1). Руда нориця — екологічно пластичний гризун, життя її пов'язане з місцевістю, покритою деревною і чагарниковою рослинністю; часто заселяє й орні землі. До осені іноді переходить в житлові і господарські будівлі та в скирди соломи.

Руда нориця — невеликий гризун, довжина тіла якого становить в середньому близько 87 мм, довжина хвоста не досягає половини довжини тіла, довжина ступні до 17 мм: $L = 86,7 (83,0-106)$, $Ca = 38,3 (30,0-43,0)$, $PI = 15,7$

(13,0–17,0) мм. В забарвленні спинки звірят нашого регіону добре виражені темні, іржаво-коричневі тони, подібно забарвлені боки тіла і голова, переходи в забарвленні поступові.

В живленні рудої нориці переважають зелені частини рослин. Зустрічається насіння, гриби, ягоди і лишайники. Полівка руда належить до числа найчисленніших в лісових екосистемах видів гризунів.

Рід *Microtus* Schrank, 1798 – звичайні нориці (полівки)

Microtus arvalis Pall. – полівка звичайна. Невеликий гризун з коротким хвостом (біля третини довжини тіла) і довгою ступнею, за всіма вимірами тіла перевершує попередній вид: L = 91,6 (75,0–110,0), Ca = 31,8 (26,0–41,0), Pl = 15,6 (13,0–17,9) мм.

Полівка звичайна – фоновий євритопний вид мишовидних гризунів (43,04% відловів) окультуреного ландшафту, луків, пустирів та інших угідь відкритої експозиції, зареєстрований по всій території Тернопільщини (рис. 1). Найчастіше заселяє посіви багаторічних трав, чагарники серед полів, скирди соломи.

Іжею для полівки звичайної служать зелені частини рослин, бульби, кореневища і, меншою мірою, бур'яни, а також комахи. При нестачі кормів полівки звичайні обгризають кору та коріння дерев, чим сильно шкодять садам та лісовим насадженням. Вид завдає суттєвої шкоди сільському господарству області. В роки масового розмноження можуть виникати епізоотії, уражаючі велику кількість звірят. Особливо небезпечна для людини епізоотія туляремії.

Microtus rossiaemeridionalis Ognev – полівка східноєвропейська. Вид–двійник полівки звичайної, від котрої за зовнішніми морфологічними ознаками практично не відрізняється: L = 96,9 (80,0–111,0), Ca = 34,3 (27,0–40,0), Pl = 16,3 (14,0–17,2) мм.

Зустрічається на посівах багаторічних трав і просапних культур, в місцях з відносно густим рослинним покривом, під пожнивними рештками, тобто в місцях з досить високою вологістю.

На території Тернопільщини виявлена лише в Тернопільському (рис. 1) і в Придністровському природних р-нах (загальна частка у відлогах становить 2,74%).

Microtus agrestis L., – темна нориця. Про наявність даного виду на території Тернопільської обл. згадувала І. В. Марісова (1964). Проте в наших відлогах даний вид не виявлений.

Рід *Terricola* Fatio, 1867 – чагарникові нориці

Terricola subterraneus Sel.-Long. – нориця підземна. Згідно з усним повідомленням Б. Р. Пилявського виявлена на Опіллі, а саме в межах Галицького державного ботаніко-ентомологічного заказника.

Висновки

1. Фауна мишовидних гризунів Тернопільської обл. нараховує 10 видів, що відносяться до 2 родин і 7 родів.

2. Вперше на даній території виявлені види: миша *Sylvaemus uralensis*, чагарникова нориця *Terricola subterraneus* та вид–двійник нориці звичайної – *Microtus rossiaemeridionalis*.

3. За ландшафтно-біотопічним поширенням, морфологією та особливостями екології популяції мишовидних гризунів Тернопільщини принципово не відрізняються від конспецифічних популяцій суміжних регіонів.

- Виноградов В. С., Громов И. М.* Краткий определитель грызунов. — М.: Наука, 1984. — 140 с.
- Геренчук К. І.* Природа Тернопільської області. — Львів: Вища школа, 1979. — 167 с.
- Доброхотов Б. П., Малыгин В. М.* Применение электрофореза гемоглобинов для идентификации серых полевков (*Microtus*) группы *Arvalis* (Rodentia, Cricetidae) // Зоол. журн. — 1982. — 61, вып. 3. — С. 436–439.
- Емельянов И. Г.* Эколого-морфологические особенности обыкновенной и общественной полевков юга Украины: Автореф. дис. ... канд. биол. наук. — Киев, 1975. — 25 с.
- Емельянов И. Г.* Морфологические особенности и экологическая структура популяций обыкновенной полевки Горного Крыма // Вестн. зоологии. — 1978. — № 5. — С. 80.
- Загороднюк И. В., Березовский В. И.* *Mus spicilegus* (Mammalia) в фауне Подолии и северная граница ареала этого вида в Восточной Европе // Зоол. журн. — 1994. — 73, вып. 6. — С. 110–119.
- Загороднюк И. В., Тесленко С. В.* Виды-двойники надвида *Microtus arvalis* на Украине. Сообщение 1, 2 // Вестн. зоологии. — 1986. — № 3. — С. 34–40. — № 6. — С. 27–31.
- Загороднюк И. В., Федорченко А. А.* Мыши рода *Sylvaemus* Нижнего Дуная. Сообщение 1. Таксономия и диагностика // Вестн. зоологии. — 1993. — № 3. — С. 41–49.
- Марисова И. В.* Наземні хребетні північного Поділля // Тез. докл. отчетно-науч. конф. кафедр Тернопольского педин-та. — 1964. — С. 86–89.
- Мейер М. Н., Орлов В. Н., Схоль Е. Д.* Виды-двойники в группе *Microtus arvalis* (Rodentia, Cricetidae) // Зоол. журн. — 1972. — 51, вып. 5. — С. 724–738.
- Михайленко А. Г.* Распространение и численность *Apodemus microps* в Днепровско-Прутском междуречье // Экология мышей на юго-западе СССР. — Киев, 1990. — С. 3–12. — (Ин-т зоол. АН УССР / Препр. № 90.11).
- Рудышин М. П.* Мышевидные грызуны Западного Подолья УССР // Тез. докл. второй зоол. конф. БССР. — Минск: Изд-во АН БССР. — 1962. — С. 5.
- Свириденко П. А.* Полевая мышь (*Apodemus agrarius* Pall.) в условиях Украины // Вестн. зоологии. — 1971. — № 3. — С. 11–16. — 1972. — № 1. — С. 76–78.
- Татаринев К. А.* Фауна хребетних заходу України. — Львів: Изд-во Львовского ун-та, 1973. — 255 с.
- Haltlinger R.* *Apodemus microps* of the Polska Acta theriol. — 1970. — S. 20–21.
- Niezabitowski E.* Klucz do oznaczania zwierzat ssacych. — Krakow, 1933. — 360 s.
- Zawadzki A.* Fauna der galizach — bukowinischen wizrorthiezc. — Stuttgart, 1840. — 400 s.